

ІСТОРИЧНЕ ЕСЕ

С. ВІДНЯНСЬКИЙ (Київ),
М. ВЕГЕШ (Ужгород)

УКРАЇНА В ЄВРОПІ: ОСНОВНІ ЕТАПИ ТА ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКИХ ВЗАЄМИН

Останнє десятиріччя ХХ – початок ХХІ ст., які позначені глибокими геополітичними змінами в світі та глобалізацією цивілізаційного процесу, з одного боку, і виникненням чи відродженням нових європейських держав та становленням нової об'єднаної Європи, з іншого, ще раз підтвердили безперечний факт, що зростання інтересу до історії є характерною рисою переломних етапів в розвитку людства, зокрема розбудови незалежних держав і формування нових міжнародних систем й інтеграційних структур співжиття народів. Сьогодні, мабуть як ніколи раніше, актуальним є питання діалогу між історичним досвідом і пошуком найбільш оптимальних способів вирішення глобальних проблем сучасності. Адже ефективна політична дія неможлива без врахування точного історичного знання, яке потрібно, насамперед, для майбутніх поколінь.

Щодо нашої незалежної України, то чи не вперше за століття її існування стала можливою свобода історичної думки, почався якісно новий етап в її розвитку, процес деідеологізації історичної науки, переосмислення минулого України та українського народу в контексті всесвітньої історії, прийшло, зокрема, розуміння, що історія країни є невід'ємною частиною історії європейської та світової спільноти. Більше того, як відомо, на історичну долю українського народу значний вплив завжди мали саме зовнішні, міжнародні фактори. Зокрема, розв'язання двох складових „українського питання” – об'єднання власних етнічних територій і здобуття державної незалежності, стало можливим лише в умовах і завдяки радикальних змін усїєї системи міжнародних відносин.

Із здобуттям незалежності перед Україною постало принципово важливе, на наш погляд, питання – з одного боку, усвідомлення навколишнього світу, бачення свого реального місця в ньому, а з іншого – подання світу адекватної інформації про себе. І в цьому виключна роль, щоправда поки що не цілком усвідомлена державою, належить науковцям, зокрема вченим-історикам. Складні процеси геополітичного самовизначення, вироблення концептуальних засад зовнішньополітичної стратегії та пріоритетів міжнародної діяльності Української держави вимагають від істориків всебічного наукового висвітлення витоків, джерел, етапів, змісту та проблем встановлення й розвитку міжнародних зв'язків українського народу в минулому. Зокрема, важливого науково-теоретичного й пізнавально-практичного значення набуває сьогодні з'ясування та повне й об'єктивне висвітлення місця та ролі України і т.з. українського питання у всесвітньо історичному процесі, насамперед в історії Європи, у зовнішньополітичних доктринах та політиці зарубіжних держав і міжнародних відносин в цілому на різних, особливо переломних етапах історії.

Саме на розв'язання цих актуальних наукових завдань направлені зусилля співробітників Інституту історії України НАН України, зокрема відділу всесвітньої

історії і міжнародних відносин, в якому я після закінчення у 1973 р. історичного факультету Ужгородського університету працюю вже понад 30 років і який маю честь очолювати саме з 1991 року, коли з проголошенням незалежності України і реформуванням суспільно-політичних відносин в молодій державі перед істориками постало складне завдання визначення перспективної проблематики і нових методологічних підходів, зокрема у дослідницькій роботі в галузі історії міжнародних зв'язків України й українського народу, їх місця й ролі у всесвітньо історичному процесі.

З того часу у відділі розпочалася велика робота з вдосконалення та перебудови методологічних засад науково-дослідницької діяльності, пошуку нових актуальних й молорозроблених у вітчизняній історіографії напрямів і тем, підготовці висококваліфікованих наукових кадрів для роботи у відділі, відновленню його науково-координуючої ролі з проблем всесвітньої історії в Україні. Про ефективність цієї праці свідчить, зокрема, той факт, що за роки незалежності у відділі було підготовлено й успішно захищено 16 дисертаційних робіт, в тому числі 8 докторських дисертацій – М.С.Держалюком (1993), О.В.Павлюченком (1993), В.В.Павленко (1996), С.В.Віднянським (1997), М.М.Вегешем (1998), М.І.Павленком (2000), І.І.Вовканичем (2001), М.П.Матьовкою (2002) і 8 кандидатських – І.В.Євсеєнко (1996), А.Ю.Мартинівим (1997), К.Ю.Бацаком (1998), А.В.Шиловою (1998), В.Л.Самчук (1999), Т.С.Сергієнко (2003), Ельгуль Хасаном (2003), Т.Ф. Герасимчук (2005).

Важливим завданням відділу стала інтеграція історії України у всесвітню історію, а також розвиток досліджень власне із всесвітньої історії і міжнародних відносин, участі і них України, ролі національних меншин та української діаспори в їх розвитку тощо. В першій половині 90-х років, наприклад, в рамках комплексної теми “Україна і Європа: історичні традиції взаємин та проблеми співробітництва на сучасному етапі” відділ досліджував актуальні проблеми з історії міжнародних зв'язків України та українського народу, роль національних меншин і української еміграції в міжнародних відносинах, становлення зовнішньої політики незалежної Української держави та формування його пріоритетів на міжнародній арені. Результатом виконання теми стали підготовка й видання оригінальних наукового збірника “Україна в європейських міжнародних відносинах” (1998) і збірки документів і матеріалів “З історії міжнародних зв'язків України: наука, освіта (XIX – 30-ті роки XX ст.)” (1999), а також понад 10 монографічних досліджень М.М.Варварцева, С.В.Віднянського, О.М. Горенка, М.С.Держалюка, Т.І.Єременко, І.Т.Лісевича, А.Ю.Мартінова, В.В.Павленко, І.М.Кулиничча і Н.В.Кривець, присвячених маловивченим питанням з історії італійської, польської, німецької національних меншин в Україні, міжвоєнної української еміграції в Болгарії та Чехословаччині, історії та сучасному стану міжнародних зв'язків України.

З 2000 р. у відділі розпочалася науково-дослідницька робота над новою комплексною темою “Європа і Україна: загальне і особливе в культурно-цивілізаційному розвитку та міжнародних взаєминах у XX столітті”, яка передбачає на нових методологічних засадах і основі досягнутого рівня історичної інформації наукове вивчення й узагальнення основних подій і явищ європейської історії XX століття, зокрема новітньої історії Центрально-Східної Європи, тобто регіону, у якому відбувався історичний розвиток України і українського народу, і який чинив

безпосередній й опосередкований вплив на долю та суспільну свідомість українців.

Серед перших вагомих результатів виконання цієї теми стали участь співробітників відділу у підготовці узагальнюючих наукових видань – “Все про Україну. У двох томах” (К., 1998) і “Україна: утвердження незалежної держави (1991–2001)” (К., 2001), „Українська дипломатична енциклопедія. У двох томах” (К., 2004), а також ювілейні видання відділу до 10-ої річниці незалежності України – тематичний випуск наукового збірника “Міжнародні зв’язки України: наукові пошуки і знахідки” (Випуск 10, 2001), присвяченого складному процесу формування основних принципів і визначення пріоритетних напрямів зовнішньої політики України та розгляду основних проблем й досягнень молодшої української дипломатії на міжнародній арені, і анотована історична хроніка у двох частинах “Україна і Європа (1990–2000 рр.)” (2001), яка на широкій джерельній базі розкриває процес становлення й розвитку міжнародних відносин України з країнами Центральної та Південно-Східної Європи (Част.1) і західноєвропейськими державами-членами Європейського Союзу (Част.2) за десять років незалежності нашої держави. Значний інтерес у фахівців викликала і нова праця з цієї проблематики, підготовлена співробітниками відділу – „Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (1991–2003) / Відп. ред. С.В.Віднянський” (К., 2004).

Крім цього, науковими співробітниками відділу розпочалася робота над підготовкою енциклопедичного словника-довідника “Україна в міжнародних відносинах”, історичних нарисів з проблем розвитку міжнародних відносин в Європі у ХХ столітті, а також ряду монографічних досліджень з проблем державотворення й культурно-цивілізаційного розвитку в Центрально-Східній Європі у новітній час. Зокрема, співробітники відділу взяли участь у написанні першого українського посібника для вузів з історії Центрально-Східної Європи (Львів, 2001) і нового покоління навчальних посібників для шкіл України з всесвітньої історії (автор – С.В. Віднянський, К., 2000, 2001, 2003, 2004). Відділ бере також активну участь в роботі інституту над багатотомною “Енциклопедією історії України”, у підготовці інших академічних наукових видань, навчальних посібників та науково-популярних праць з всесвітньої історії і міжнародних відносин, велике значення надає відновленню й розвитку міжнародного наукового співробітництва.

Отже, тема мого виступу сьогодні перед Вами обрана не випадково, а її підзаголовок (українсько-угорські взаємини як конкретно-історичний приклад нашої європейської присутності на протязі століть) обраний мною у зв’язку із заснуванням на історичному факультеті нової кафедри – історії Угорщини та євро інтеграції, яку тимчасово доручено очолювати мені.

Насамперед, декілька загальних міркувань щодо власне європейської історії, складовою частиною якої є і історія України.

„Європа – це мрія про єдність”, – зазначив у переможний і багато в чому рубіжний для людства 1945 рік визначний французький історик, один із засновників загальноновизнаного фахівцями наукового журналу „Анали” і відповідної історичної школи Люсьєн Февр. І хоча серед дослідників європейської історії тривають гострі дискусії з приводу того, як краще визначити Європу – через спільну цивілізаційно-культурну спадщину або через її розмаїття, все ж більшість з

них сходяться на тому, що поняття “Європа” може сприйматись як своєрідна система загальних для усіх європейців цінностей, понять, норм, які склались історично. При цьому європейська історія часто розглядається як перманентна зміна ритмів інтеграції та дезінтеграції, які стали наслідком реалізації ідей та діяльності масштабних діячів Європи.

Серед визначних історичних осіб, які задали напрямки руху європейської історії на тисячоліття, слід згадати, насамперед, Юлія Цезаря, який дав Європі нову географію. Завоювавши Галлію та Британію, він зсунув кордони Римської імперії на північ. Без Цезаря Європі у географічному сенсі ніде було б народитись. Імператор Константин дав Європі її душу. Всі наступні європейські правителі намагались об'єднати християнський світ, а отже, і Європу. Послідовники пророка Магомета відіграли роль своєрідних скульпторів історії, які відрубали “зайві” куски мармуру, які в VII – VIII ст. становили залишки Римської імперії, тим самим вони сформували культурно-цивілізаційні контури Європи. Карл Великий дав Європі її геополітичний вимір, який проіснував фактично до розширення 1 травня 2004 р. Європейського Союзу, коли до нього вступили країни Східної Європи та Середземномор'я. Проте за часів Карла Великого в Європі народжувались нації, тому відновити Римську імперію, принаймні на цьому етапі історичного розвитку, було неможливо.

Велика французька революція 1789 р. надала Європі історичну значущість. По-новому, зокрема, стали розглядатися природа і походження Європи, такі її основоположні складові як християнство, прогрес, свобода. Отже, французьку революцію можна розглядати як утілення ідеї Європи (Societe des Nations), що ототожнювалась з цивілізованою політичною формою держав-націй. Одночасно, висунуті французькими мислителями революційні ідеї торжества права та справедливості в міжнародних відносинах, були підтримані відомим англійським вченим І.Бентамом, великим німецьким філософом І.Кантом та іншими європейськими мислителями. Ідеї універсального об'єднання держав Старого континенту для забезпечення їх „миру та процвітання” намагались втілити в життя і видатні державні діячі Європи тих часів. Зокрема, саме породжені революцією універсальні ідеали – права людини, громадянство, політична рівність і свобода, наприклад, обумовили поразку спроби Наполеона I політичного об'єднання захоплених територій під безпосередньою владою або під контролем Французької імперії.

Водночас варто зауважити, що у період між Вестфальським миром 1648 р. та війнами епохи французької революції, які почались 1792 р., принаймні представники європейської еліти сприймали себе як єдину європейську еліту, не маючи конкретної уяви про державні кордони або паспорти.

По-суті космополітизм правлячої європейської еліти був своєрідним стилем життя XVIII століття. Наприклад, видатний полководець Євген Савойський був французом так би мовити “італійського походження”, воював за Австрію, його особистий підпис складався з елементів трьох мов. Пруський король Фрідріх II з німецькими панами розмовляв французькою, і лише з кіньми, як він сам шуткував, німецькою. Натомість Георг I зі своїми британськими підданими спілкувався німецькою. Національність для цих монархів взагалі не мала значення. Війська тоді ще не знали ні прапорів, ні уніформи. Тільки починала складатись нова структура

війська з її атрибутами національної символіки та суверенітету.

Аристократи Європою подорожували вільно, розмовляли на одній мові шляхетній – французькій, дотримувались одного політесу. Космополітизм був частиною цього соціального кодексу поведінки. Д.Дідро вважав космополітом людину, яка ніде не відчуває себе в гостях. Символами епохи стали Казанова, Каліостро, які правда існували переважно на гроші своїх жертв. З огляду на це Ж. – Ж. Руссо зазначав, що космополіти присвоїли собі право не любити нікого. Натомість Вольтер як своєрідний “корчмар” Європи уособлював позитивний варіант тодішнього європейського космополіта.

У XIX столітті в епоху розвитку націоналізму та національних воєн й революцій в Європі, ідеї міжнародних союзів та міждержавних об'єднань не могли знайти потрібного ґрунту. Щоправда, бурхливий розвиток економіки, зростання світового господарського обігу та зміцнення економічних зв'язків між державами призвели до виникнення цілої низки різних союзів та міжнародних організацій технічного характеру (Всесвітній поштовий союз, Телеграфний союз та ін.). А перша спроба створення саме політичної організації була зроблена на Гаазьких мирних конференціях 1899 та 1907 років, де була заснована Міжнародна Палата Третійського Суду. “Запізнілий бунт інтелектуальної дворянської еліти наприкінці XIX ст. – це свідчення неспроможності пристосуватися до нових умов і неприйняття майбутнього приходу мас у велику політику”. Так європейська історія, за словами В.Парето, стала “кладовищем еліт”. Причому в конкретні епохи європейської історії тривала конкуренція між концепціями європейського єднання шляхом переконання в доцільності цього, або силовими засобами. Тож створення європейської конфедерації, на думку кенігсберзького філософа І.Канта, залежала від доброї волі державців.

Останні 200 років європейської історії були часом переважного дроблення. Серед іманентних причин цього виділимо промислову революцію та класові бої, які стали символом запеклої суперечки між різними національними інтересами. Народження буржуазних націй, починаючи з часів французького імператора Наполеона Бонапарті, супроводжувалось постійними війнами. Втім саме Перша та Друга світові війни в сукупності з іншими факторами (науково-технічний прогрес, зростання ролі міжнародних відносин в світовій політиці та ін.) стали тим поштовхом, що підвели ідею міжнародного політичного об'єднання на якісно новий рівень. Зокрема, у найтяжчих випробуваннях Другої світової війни було вистраждано ідею об'єднання народів з метою захисту миру, врятування прийдешніх поколінь від лих війни і забезпечення сприятливих умов для розвитку міжнародного співробітництва на засадах рівноправності та свободи. Не випадково, саме в перші повоєнні роки в Європі розпочалась практична реалізація перших інтеграційних проектів й планів.

Отже, Європу намагались силовими засобами об'єднати насамперед відомі завойовники Цезар, Карл Великий, Наполеон і, нарешті, Ленін, Гітлер, Сталін. Але їхні імперії закономірно розпадались. Там, де зазнала фіаско мрія Наполеона, нині знаходиться столиця об'єднаної Європи, адже Ватерлоо – це сьогодні один із районів Брюсселя, поблизу якого розташована штаб-квартира Європейського Союзу.

З історичною ходою Європи нерозривно пов'язані становлення та розвиток

України. Яскраве і складне минуле нашого народу – нерозривна складова загальноєвропейського та всесвітнього цивілізаційного процесу. У драматичні для Європи періоди історії українці та їхні предки ціною величезних втрат боронили народи континенту від згубних навал кочовиків зі сходу. На жаль, і нині в Європі не усвідомлюють ані багатства і величі української історії, ані її глибоко цивілізаційного змісту. Більше того, світ взагалі все ще мало знає про сьогодишню Україну, а про її минуле – як прадавнє, так і недавнє – і поготів.

Все ще мало відомо у світі, наприклад, про епоху Київської Русі як видатне явище європейської середньовічної історії, яка разом зі „Священною Римською імперією” належала до найбільших тогочасних держав, була знаною в усіх чотирьох кінцях землі, мала стабільні міжнародні торговельні й династичні зв’язки і брала активну участь в складних європейських дипломатичних комбінаціях та війнах. Новітні праці українських вчених переконливо засвідчують, що у X – XIII ст. Давньоруська держава була органічною частиною європейської державно-політичної системи, виконуючи важливі комунікаційно-цивілізаційні функції між Заходом та Сходом, Північчю та Півднем. Останні дослідження істориків України також засвідчують, що з другої половини XVI ст. новий феномен європейської історії – українське козацтво – поступово ставало важливим елементом анти турецького альянсу європейських держав, адже фактично козаки контролювали важливий нервовий вузол перетинання життєвих інтересів Західної Європи, Блискучої Порти та Московської держави. А з утворенням в результаті національно-визвольної війни українського народу Української козацької держави завдяки активній зовнішньополітичній діяльності уряду Б.Хмельницького українські землі, які до того часу переважно були об’єктом міжнародної політики, стають дієвим суб’єктом тогочасних міжнародних відносин, а сама Україна – творцем відповідного цивілізаційного мікроклімату в Європі, зокрема в її центрально-східному регіоні.

На жаль, подальша хода історії перетворила тактичний воєнно-політичний союз України із Московським царством 1654 р. на стратегічний, цивілізаційний вибір, наслідком якого стала не лише втрата Україною державності, але й її поділ на Східну і Західну, що і сьогодні накладає відбиток на складні процеси українського державотворення і формування єдиної української політичної нації (підтвердженням цього є і суботні події на Хрещатику в Києві – зіткнення представників ліворадикальних політичних сил та ОУН – УПА).

Історичні події т.з. бездержавного періоду історії України у XVIII – XIX ст. (хоча поширений історіографічний міф про „забуту” в цей період Європою Україну як окремішній національно-культурний масив в останні роки спростовується нашими істориками, якими доведено поважну роль України в торговельно-економічних, громадсько-політичних й культурно-духовних взаєминах з країнами як Заходу, так і Сходу) та бурхливого й драматичного XX століття, зокрема т.з. радянська доба в історії України ще більше віддалили Україну від Європи. І лише із здобуттям Україною незалежності в 1991 р. в українського народу з’явився шанс повноправного повернення в Європу, до європейських гуманістичних цінностей й демократичних ідеалів.

Говорячи про сьогодні, важливо особливо наголосити, що, як свідчить історичний розвиток українського народу, європейський вибір незалежної України

є цілком природним й закономірним. Концепція європейської інтеграції України, що здатна забезпечити сприятливі міжнародні умови для реалізації національних інтересів молодого держави й українського народу, сьогодні вже перестала бути питанням політичних дискусій, адже ідея повернення до Європи стала об'єднуючою для майже всіх ключових гравців українського політикуму і, що головне, на користь європейської інтеграції висловлюється абсолютна більшість українців. Сьогодні, після „помаранчевої революції” 2004 р. в Україні, питання стоїть вже не про стратегічну доцільність, а про шляхи, етапи й терміни реалізації цього пріоритетного для України зовнішньополітичного завдання. Водночас роки незалежності України виявили надзвичайну складність торування шляху до процвітаючої та привабливої для більшості українців Європи. Прискорити й полегшити його можна лише з врахуванням міжнародного та власного історичного досвіду.

Історія свідчить, що Україна започаткувала шлях до Європи не з діалогу з великими європейськими державами, а із входженням українських земель до структурних зв'язків між сусідніми європейськими країнами. Історичний досвід доводить, що реалізація одного із найважливіших для України зовнішньополітичних орієнтирів – західноєвропейського вектору як обов'язкової з'єднуючої ланки до Великої Європи – можлива насамперед через розвиток відносин з центральноєвропейськими країнами, особливо з тими, до складу яких входили українські землі і де й сьогодні мешкає чимало українців. Не менш важливим є врахування успішного досвіду постсоціалістичної трансформації наших західних сусідів, що дозволило їм у безпрецедентно стислі терміни досягти такої, здавалося б, недосяжної мети як возз'єднатися з Європейським Співтовариством.

Однією з таких країн є Угорська Республіка – новий повноправний член Європейського Союзу, яка виявилася найбільш зацікавленою й підготовленою до тісної співпраці з незалежною Україною. Зокрема, вона пішла на офіційні політичні контакти на вищому рівні з Україною (на той час УРСР) ще до розпаду СРСР, про що добре пам'ятають і з вдячністю згадують в Києві. Спочатку в серпні 1990 р. Будапешт відвідала делегація МЗС України на чолі з міністром А.Зленко, яку в Угорщині прийняли на вищому рівні. А у вересні 1990 р. Україну із офіційним візитом відвідав президент Угорської Республіки А. Гьонц, який продемонстрував підтримку угорцями бажання України стати незалежною, суверенною державою і готовність надати їй всіляку допомогу на цьому шляху та намір розвивати взаємовигідне угорсько-українське співробітництво на принципах міжнародного права. І мабуть не випадково саме Угорщина однією з перших країн світу визнала державну незалежність України і вже 3 грудня 1991 р. встановила з нею дипломатичні відносини. Вона також була першою серед усіх сусідніх держав, яка підписала з Україною 6 грудня 1991 р. Договір про основи добросусідства та співробітництва.

Це було обумовлено не в останню чергу сталою історичною традицією міждержавних, а також громадсько-політичних й культурних українсько-угорських зв'язків, особливо в Карпатському регіоні, який з давніх часів був центром тяжіння та співпраці двох сусідніх народів.

Цим взаєминам поклато початок переселення мадярських (угорських)

кочових племен із регіону Південного Приуралля до Тисо-Дунайської низовини в добу раннього середньовіччя – наприкінці IX ст., під час якого здійснювалися безпосередні контакти з населенням Наддніпрянщини, Києва, Галича тощо. Засвоєння нової території – т.з. „здобуття батьківщини”, а також початок переходу до осілості і формування ранньої державності складають головний зміст угорської історії X ст. З того часу почався новий етап контактів угорців з народами Європи, який характеризувався, з одного боку, значною конфронтацією та грабіжницькими походами, а з другого – поступовим втягненням угорців у європейську політику, дипломатію та господарсько-культурні зв'язки.

Вагомий вплив на залучення угорців до європейської цивілізації мало поширення серед них християнства. Прийняття нової віри за часів правління угорського великого князя Гези (970–997 рр.) допомогло зміцнити центральну владу, налагодити рівноправні стосунки із сусідніми країнами, сформуванню уявлення про рівність прав угорських правителів у сім'ї християнських монархів. В результаті у 70–90-ті роки X століття формується ранньофеодальна Угорська держава на чолі з династією Арпадів (у 1000 році проголошено утворення Угорського королівства), яка починає претендувати на контроль над землями Дунайської низини і Карпатського регіону, заселеними переважно слов'янами.

В середовищі слов'янського населення цього регіону, у свою чергу, в ті часи теж завершувалися процеси розкладу первісно-общинного ладу і етнополітичної консолідації племен, що привело до утворення різних політичних об'єднань типу ранніх середньовічних держав, т.з. Славій. Одним з таких об'єднань, на думку окремих науковців, була Біла або Велика Хорватія в Карпатах, яке маючи тісні зв'язки з іншими східнослов'янськими політичними об'єднаннями у IX ст. увійшло до складу Давньоруської (Київської) держави. Щоправда, угорські історики вважають, що з огляду на географічне розташування історичного Закарпаття, воно не могло безпосередньо належати до Київської Русі – можна говорити лише про сферу впливу Давньоруської держави на цей регіон, так само, як і Угорщини.

Незважаючи на те, що такі наукові припущення потребують подальшого ґрунтовного дослідження й аргументації, саме з цього періоду можна говорити про початок першого етапу в історії угро-слов'янських і, зокрема, угро-давньоруських взаємин. Як засвідчують історичні джерела та дослідження, місцеве слов'янське населення, яке знаходилося на більш високому рівні соціальної й політичної зрілості ніж мадяри-кочівники, сприяло становленню угорського феодального суспільства й виникненню ранньофеодальної Угорської держави і на протязі багатьох століть відіграло важливу роль в історії Угорщини. Проблема слов'янської, зокрема східнослов'янської спадщини в угорській історії, на наш погляд, належить до одного з перспективних напрямків наукових досліджень.

Щодо безпосередніх контактів між уграми і давньоруськими племенами, то вони були започатковані, як вже зазначалося, ще до утворення угорської держави. Наприклад, угорський хроніст кінця XII ст. „Анонімус” говорючи про захист вождями слов'янських племен Тисо-Дунайської низини і карпатського передгір'я своїх „градів” від угорської навали в кінці IX ст., в „Діяннях угрів” розповідає про контакти угорських вождів з князем Галича, а також згадує князя „Унгограда” (нині Ужгороду) Лаборця, який зміг втекти із своєї фортеці і загинув біля річки Свиржави (нині Лаборець у Східній Словаччині). І хоча на підтвердження і цього

твердження немає достовірних історичних джерел, але вони є щодо опору угорським військам з боку захисників карпатських фортець – слов'ян і волохів. Отже, для істориків все ще залишається до кінця нез'ясованим питання про автохтонність населення Карпат, характер їх державності та належності чи залежності тощо до XII ст., коли, зокрема, практично уся територія Карпатської Русі (нині Закарпатська область України) була підкорена угорцями й включена до складу Угорського королівства. В результаті угорські королі вийшли в прямі стосунки з руськими князями Галицького князівства, беручи безпосередню участь в їх суперечках, аж до втручання у боротьбу за великокняжій престол у Києві.

Особливо тісні відносини у різних галузях життя склалися в XI – XII ст. між Угорським королівством і Київською Русю – двома великими сусідніми християнськими державами, а з настанням роздробленості Давньоруської держави у XII ст. – між Угорщиною, що перетворилася на той час на одну з найвпливовіших країн Центрально-Східної Європи, і окремими руськими князівствами, насамперед Галицьким і Волинським, а згодом, у XIII ст. – Галицько-Волинським князівством. Про династичні, дипломатичні, військово-політичні, торговельно-економічні угорсько-руські відносини тих славетних історичних часів державності наших народів написано вже чимало і, сподіваюсь, учасники нашої конференції додадуть до цієї історії нові яскраві сторінки. Лише варто зазначити, що ще чекають свого дослідження такі маловивчені аспекти цієї історії, як, наприклад, угро-руські відносини напередодні і під час ординської навали в Європу, або культурно-духовні рецепції наших народів та деякі інші. Наприклад, особливо яскравою і водночас багато в чому трагічною, насиченою важливими військово-політичними подіями сторінкою русько-угорських взаємин були все ще малодосліджені в історіографії 20–50-ті роки XIII ст., пов'язані з боротьбою Данила Романовича за відновлення Галицько-Волинського великого князівства.

Важливо наголосити, що русько-угорські стосунки не були перервані і після завоювання Русі монголо-татарами в середині XIII ст. та припинення існування на початку XIV ст. династії Арпадів і приходу до влади в Угорщині династії Анжу. Добре відомою є, наприклад, історія з подільським князем Федіром Корятовичем, який зазнавши поразки від литовсько-польського великого князя Витовта у 1393 р., разом із своїми людьми втік до Угорщини, де знайшов захист у короля Жігмонда, отримавши від нього у володіння місто Мукачево та навколишні території. З приходом руського князя Корятовича на Закарпаття історики пов'язують подальший соціально-економічний розвиток цього краю (зросли міста Мукачево, Берегово, навколо них виникло багато нових поселень, був побудований Мукачівський замок, а на Чернечій горі близь нього заснований монастир), а також зміцнення позицій автохтонного русинського населення завдяки рішучим виступам князя проти їх закріпачення, латинізації та мадяризації.

У зв'язку з цим слід також наголосити на тому, що в існуванні та зміцненні українсько-угорських зв'язків значну роль відіграло те, що в силу історичних обставин обидва народи в свій час входили до одних і тих же державних організмів. Мова йде, насамперед, про русинів-українців Закарпаття, які, перебуваючи в складі Угорщини, поділяли історичну долю угорського народу: разом боролися проти спільних зовнішніх і внутрішніх ворогів.

Щодо українсько-угорських взаємин взагалі, то їх другий історичний етап

можна пов'язати із спільною боротьбою проти турецьких загарбників та проти австро-габсбурзького гніту, яка тривала майже п'ятсот років. Наприклад, у 1444 р. під Варною українські загони разом з угорцями та іншими центрально-європейськими народами брали участь у невдалій битві з турками. Закарпатські українці брали активну участь в селянській війні під проводом Дьєрдя Дожі у 1514 р., були учасниками багатьох інших селянських повстань, які охопили Угорщину у XVII і початку XVIII ст.

З 1703 по 1711 рр. тривала, як відомо, національно-визвольна війна угорського народу на чолі з трансільванським князем Ференцем II Ракоці (1676–1735 рр.) проти панування Габсбургів. Визвольний похід угорських повстанців розпочався на Закарпатті, де в травні 1703 р. в селі Вари Березького комітату почалось повстання селян, а 7 червня відбулася перша битва повсталих куруців з дворянським ополченням біля закарпатського села Довге. Незабаром тисячі мешканців цього українського краю стали бійцями й командирами в загонах визвольної армії. Вони становили, зокрема, основу лейб-гвардії князя Ракоці. Не випадково у своїх мемуарах він згадував русинів як „найвірніший народ”, підкреслюючи: „Відданість цих людей була безмежною, вони вливалися в ряди моєї армії і більше не відставали від мене... Вони заявляли, що їх бажанням є жити або померти разом зі мною”.

У свою чергу, відомі численні факти про участь угорців у національно-визвольній війні українського народу в 1648–1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького. Тільки в реєстрі Війська Запорозького в 1649 р. відомим українським істориком Ф.П.Шевченком було виявлено десятки людей з такими прізвищами, як Ільяш Венгер, Йосип Венгрин, Хома Ференц, Марко Угрин, Іштван Венгрин, Коман Старий та інші, що свідчило, на думку вченого, про їх угорське походження. Щоправда, інший український вчений Ярослав Дзира, який тривалий час вивчає т.з. відгідронімні прізвища в цьому козацькому реєстрі, стверджує що в ньому нараховується до двох сотень козаків –закарпатців, прізвища яких переважно дослівно збігаються з близько 50 рідкісних гідронімів, головним чином назв гірських потоків Закарпаття: Бистрик, Богдан, Лукач, Матка, Ружа та інш. До того ж, імена Венгринів, Угринів тощо є, на думку дослідника, українськими, християнськими, простонародними – Іван, Мисько, Пилип, Степан і т.п., тобто вони не угорці, а закарпатські українці. Теж цікаве допущення, яке потребує на подальше дослідження.

Загальновідомим є також факт дипломатичних зв'язків та військової співпраці Б.Хмельницького з угорсько-трансільванським князем Д'єрдем Ракоці II, зокрема в контексті формування протестанської ліги у 1657 р. А у XVIII ст. сотні вихідців з Угорщини перебували на Україні в російських військових формуваннях, головним чином в гусарських полках, і мали можливість безпосередньо познайомитися з життям українського народу. Ці полки брали активну участь в російсько-турецьких війнах, у визволенні півдня України від турецько-татарських загарбників.

Чимало прикладів взаємної підтримки й солідарності українського і угорського народів можна навести з історії розвитку їх національно-визвольних рухів у XIX – початку XX ст., що теж може бути виділений як окремий етап в історії українсько-угорських взаємин. Зокрема, коли угорський національно-

визвольний рух досяг свого піку під час буржуазно-демократичної революції 1848–1849 рр., населення західноукраїнських земель, що перебували на той час в складі Габсбурзької монархії, активно підтримало боротьбу проти її абсолютистського режиму і переймане ідеями угорського поета-демократа, трибуна революції Шандора Петефі, із зброєю в руках встало на захист „Свободи, Рівності та Братерства”. Наприклад, події в Угорщині мали вплив на селянський рух на чолі з Лук’яном Кобилицею, що охопив Буковину. Мабуть не випадково свідок тих подій, знавець дум і прагнень повсталих буковинських селян поет-демократ Юрій Федькович в своїй поемі „Лук’ян Кобилиця” вкладає в уста свого героя слова: „Угри волю добувають, допоможуть і нашу”. В ході революції поглибилися зв’язки громадсько-політичних діячів Закарпаття, Галичини і Буковини з демократичними силами Угорщини і зміцнилися прогресивні тенденції в розвитку національної культури і суспільної думки на цих українських землях. Відомо, з якою повагою до угорського народу висловлювалися такі українські письменники і громадські діячі як Іван Франко, Юрій Федькович, Панас Мирний, Тарас Шевченко, Леся Українка, Павло Грабовський, Іван Сільвай, Андрій Дешко та інші.

Говорячи про українсько-угорські громадсько-культурні зв’язки, слід відзначити, що вони мали місце впродовж майже всього тисячолітнього сусідства двох народів, розвивалися у різних галузях, про що свідчать українсько-угорські рецепції в літературі, мистецтві, музиці тощо, які, на наш погляд, заслуговують на подальше ґрунтовне дослідження. З Києвом, наприклад, пов’язана цікава і багато в чому загадкова сторінка творчої біографії та приватного життя видатного угорського композитора Ференца Ліста. А видатний український просвітитель, філософ і поет Григорій Сковорода понад двох років в середині ХУІІІ ст. перебував в Угорщині, де, як писав біограф Сковороди М.Ковалинський, „бувши цікавим та маючи охоту, дбав знайомитися найбільше з людьми, що наукою та знаннями дуже славились тоді...” і „...збагативши нарешті розум свій потрібними знаннями, почув непереможне бажання повернутися на Україну”.

Досить інтенсивними, особливо починаючи з ХУІІІ ст., були українсько-угорські торговельно-економічні зв’язки, які теж потребують предметного дослідження. Головним товаром, що завозився угорськими купцями на Україну, наприклад, було виноградне вино, яке продавалося ними на ярмарках в містах Броди в Галичині та Бердичів на Правобережній Україні, а також в Запорозькій Січі та багатьох містах Лівобережжя. Зокрема, як було з’ясовано за першоджерелами відомим українським істориком І.Г.Шульгою, у 1763 р. на Лівобережну Україну було завезено угорського вина на суму понад 3 тис. крб. З Угорщини завозилися на Україну також шовк, цукерки, скакові коні для поміщицьких заводів та інші товари. Українські купці, зокрема ніжинські, у свою чергу, отримували дозвіл на право торгівлі в Угорщині, куди завозилися різні вироби з хутра та інші текстильні вироби.

Непростими були українсько-угорські відносини у буремному ХХ столітті, початок якого відкрив в їх історії новий етап. На початку минулого століття вони ускладнювалися воєнними діями та революційними умовами, згодом обидва народи опинилися по різні сторони барикад Другої світової війни, а після неї – були залучені до „соціалістичного експерименту” під наглядом комуністичного керівництва Радянського Союзу. Нарешті, після розпаду СРСР наприкінці ХХ ст.

незалежна Україна і Угорська Республіка започаткували принципово новий етап в історії взаємовідносин, дійсно добросусідських, рівноправних й взаємокористних, що ґрунтуються на загально визнаних принципах міжнародного права, історичних традиціях та накопиченому досвіду українсько-угорських зв'язків.

Для істориків обох держав цей важливий етап українсько-угорських взаємин надає чимало цікавих тем й проблем для дослідження. Наприклад, потребують дальшого поглибленого вивчення українсько-угорські відносини під час Першої світової війни. Йдеться не лише про військово-політичні цілі та плани й дії Австро-Угорської монархії щодо України під час Великої війни, взаємовідносини дипломатів молодой Української Народної Республіки і Австро-Угорщини під час мирних переговорів у Бресті у 1918 та Парижі у 1919–1920 роках. Не менш важливими, на наш погляд, є питання про ставлення угорських політичних сил до національно-визвольних змагань українського народу, причому на різних історичних землях України, про взаємовідносини угорських солдатів з місцевим населенням України під час війни, про ставлення різних українських політичних сил до розпаду Австро-Угорщини і революційних подій в самій Угорщині у 1918–1919 рр. тощо.

Ще більше маловивчених й складних питань з історії українсько-угорських відносин залишила дослідникам Друга світова війна. Це і вторгнення угорських військ в Карпатську Україну в березні 1939 р. та становище Закарпаття в складі Угорщини у 1939–1944 рр., і участь угорських армій у воєнних операціях на території України, і репресії радянських властей щодо угорців Закарпаття (близько 30 тис. чол.) у 1944–1945 рр., і доля угорських військовополонених в Радянському Союзі та ін.

Щодо післявоєнного періоду в розвитку українсько-угорських відносин, то сьогодні вже є можливості для об'єктивного висвітлення, наприклад, такого питання як реакція й ставлення громадськості України до угорських подій 1956 року, або характеру українсько-угорського співробітництва в рамках Ради Економічної Взаємодопомоги чи міст та областей-побратимів тощо.

І, нарешті, останнім часом активно включилися, зокрема українські дослідники, у вивчення актуальних питань становлення та розвитку українсько-угорських відносин на сучасному етапі, ролі транскордонного співробітництва та національних меншин в їх поглибленні, співпраці України та Угорщини на міжнародній арені в контексті європейського інтеграційного процесу.

Показовим в цьому плані є й досить значна, на наш погляд, подія, що відбулася навесні 2005 р.: при Ужгородському національному університеті за підтримки Угорської Республіки була відкрита кафедра історії Угорщини та європейської інтеграції, розгортання викладацько-просвітницької й науково-дослідницької діяльності якої повинна, окрім підготовки фахівців-істориків з числа угорської національної меншини Закарпаття, сприяти поглибленню вивчення в Україні історичного й культурного розвитку угорського народу, місця і ролі Угорщини в історії Європи та євроінтеграційному процесі та малодосліджених питань історії й сучасного розвитку українсько-угорських взаємин.

SUMMARY

Vidnyansky S. VEGESH M. UKRAINE IN EUROPE: THE MAJOR

STAGES AND PROBLEMS OF UKRAINIAN-HUNGARIAN INTERRELATIONS

The article deals with the major stages of Ukrainian-Hungarian mutual relations and the place and role Ukraine is analysed. It has been mentioned that Ukrainian scholars have actively started studying the actual problems of becoming and development of Ukrainian-Hungarian relations.

В. ФЕДИНИШЕНЕЦЬ (Ужгород)

ЗА ЕНЦИКЛОПЕДІЄЮ ІВАНА ПОПА – НАРОД, ЗЕМЛЯ І НЕБО

Ця проблемно-полемічного характеру рецензія-есеї написана пару років тому, коли ще професор Олекса Мишанич жив (під нею стоїть дата написання: 12–28 липня 2002 р.) Тому тут містяться полемічні моменти, коли апелюю до нього як до живого. Автор міг перевести це в минулий час або зняти, але оскільки дана публікація є робочою на момент, – а інакше існує у широкому форматі й друкуватиметься в книзі, – то автор не став розводити варіанти. Зате й значиться дата написання як щит, що знімає різні часові неузгодиці.

Вихід Енциклопедії проф. Івана Попа є знаменним фактом для нашого краю. Русинська історична наука дійшла за триста років тієї щасливої межі, коли необхідно підсумовувати зроблене. За ці сторіччя наукових зусиль крайових істориків нагромадився величезний багаж, фактаж, який рано чи пізно потребував бути зведеним і систематизованим у формі праці, яка зветься Енциклопедією.

Енциклопедія проф. Івана Попа – це робота життя, це непересічний подвиг вченого, це досвід і сміливість – відважитися на роль першопрохідця.

Мабуть з'ява цієї Енциклопедії на межі третього тисячоріччя є знаковою. Межа віків – межа наукових зусиль і підсумків. Настає мовби осінь Енциклопедій. Одночасно чи майже одночасно виходять у світ і англomовна Енциклопедія науки і культури Підкарпатської Русі за загальною редакцією проф. Павла Магочія. Обидві праці являють науковому і зацікавленому світові Підкарпатську Русь у новій суспільній якості. Цю невипадковість підкріплює і той факт, що одне з ужгородських приватних видавництв випускає у світ однотомником зібрання гасел з десяти томної Енциклопедії проф. Володимира Кубійовича. Таким чином крайова наука матиме у своєму розпорядженні три концептуально різні енциклопедичні, універсальні праці. Ясна річ, за ними стоїть майбутня робота над узагальнюючою Енциклопедією Підкарпатської Русі власне академічного плану. У даному випадку уже ближчою до академічної стоїть Енциклопедія проф. П.Магочія, як і однотомник гасел, які стосуються Підкарпаття із Енциклопедії проф. В.Кубійовича. Який цікавий момент у неприйнятті як праці В.Кубійовича, так і І.Попа. Різке неприйняття. Лише з тією різницею, що працю проф. В.Кубійовича охоювала радянська наука, а працю проф. І. Попа – наче б прогресивна українська сучасна наука. Якщо перший факт пояснювати недоцільно, то другий – дещо дивує. Що буде, коли появиться Магочійова Енциклопедія – праця відверто академічного плану?

Коли мовиться про енциклопедичну осінь русинського руху, про русинський